

Koheletova fenomenologija smrti

Poziv na suočavanje sa smrću

Miljenka Grgić*

gmljenka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3608-6761>

<https://doi.org/10.31192/np.23.1.4>

UDK: 27-243.66:2-186

2-186:27-243.66

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno: 1. listopada 2024.

Prihvaćeno: 9. prosinca 2024.

Rad istražuje Koheletovu fenomenologiju smrti radi provjere raširene teze da je Koheletov govor o smrti odraz njegove opsesije smrću. U prvom dijelu rada promatra se fenomen smrti iz Koheletove perspektive i utvrđuje da Kohelet objektivno uočava i ističe glavne značajke smrti: univerzalnost, iznenadnost, destruktivnost i ireverzibilnost. U drugom dijelu rada analizira se Koheletovo viđenje ireverzibilnosti smrti. Otkriva se da je Kohelet mogao doći do ireverzibilnosti smrti na temelju nekih empirijskih pokazatelja i analoških zaključaka, ali to nije mogao empirijski dokazati, pa je svoje tvrdnje potkrijepio neospornim teološkim znanjem (Post 2–3; Ps 104). Koheletovo objektivno promatranje smrti, empirijsko-teološka utemeljenost njegova govora i realna doza dramatičnosti pokazuju da Koheletov govor o smrti nije odraz njegove opsesije smrću, nego njegova suočavanja sa smrću te je poziv na suočavanje sa smrću.

Ključne riječi: *fenomenologija smrti, ireverzibilnost smrti, Kohelet, Ps 104, Post 2–3.*

Uvod

Suvremeno društvo razvilo je različite strategije bijega od smrti. Smrt se stavlja na margine i udaljava od sfera života, sakriva od javnosti i prekriva velom življenja. Pastoralni teolozi upozoravaju na taj suvremeni bijeg od smrti, ali istovremeno previđaju da on nije značajka samo suvremenog društva. Suptilne strategije bijega od smrti uočavaju se i u teologiji, gdje se govor o smrti rezervira za situacije smrti, a smrt prekriva velom govora o uskrsnuću, besmrtnoj

* Doc. dr. sc. Miljenka Grgić, Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet, Katedra Svetoga pisma Staroga zavjeta; Zrinsko-frankopanska 19, HR-21000 Split.

duši i vječnom životu. A svaki govor o smrti koji prelazi te standarde i daje smrti više prostora doživljava se kao odraz individualnih i morbidnih sklonosti pojedinaca i pojedinih mislilaca, te se kao takav segregira i relativizira. Slično se dogodilo i događa s Koheletovim govorom o smrti.

U biblijskim okvirima govor o smrti Koheletova je specifičnost; niti jedan drugi biblijski autor ni biblijska knjiga ne govore o smrti toliko koliko Kohelet.¹ Taj je govor unutar Biblije toliko istaknut da ga se nerijetko opisuje u terminima opsesije. Najpoznatije je zapažanje M. V. Foxa, velikog proučavatelja Koheletove misli, koji konstatira:

»Kroz cijelu knjigu Kohelet očituje opsesiju smrću bez premca u biblijskoj literaturi. Možda za to nema objašnjenja izvan autorove osobnosti; nema svaka književna pojava društvene ili povijesne uzroke.«²

Predstavljanje Koheletova govora o smrti u terminima opsesije nužno baca sjenu na Koheletovu mudrost jer su opsesije subjektivna i iracionalna stanja uma. Stoga u ovom radu želimo promotriti objektivnu stranu Koheletova govora o smrti, to jest Koheletovu fenomenologiju smrti, te provjeriti je li Koheletov govor o smrti odraz njegove opsesije smrću ili je opsesija smrću, koju tumači nalaze u Koheletovoj mudrosti, možda odraz njihove vlastite opsesije, odnosno njihova bijega od smrti.

1. Fenomen smrti iz Koheletove perspektive

Kohelet ne opisuje sustavno fenomen smrti, ali njegov govor o smrti otkriva da on uočava i ističe nekoliko njezinih aspekata.

Prvo, Kohelet uočava i ističe univerzalnost smrti. On primjećuje da smrt čeka svakog čovjeka (Prop 2,14-15; 9,2-3.11) i svako živo biće (Prop 3,19-20) te da smrt nitko ne može izbjeći ili nadvladati (Prop 8,8). Univerzalnost smrti Kohelet osobito ističe listama oprečnih vrsta ljudi, koje sve jednako čeka smrt (Prop 2,14-15; 9,2-3.11) te izrazom *הַיּוֹם הַזֶּה* – »jedan/isti događaj« (Prop 2,14; 3,19; 9,2.3), kojim predstavlja smrt kao zajedničku sudbinu svih živih bića i kao jedini mogući završetak svakog života.

Drugo, Kohelet uočava i ističe iznenadnost smrti. Smrt sigurno dolazi, ona je siguran završetak svakog života, ali vrijeme smrti nije poznato i ne može se

¹ Vidi Prop 1,4; 2,14-16; 3,2-3.19-21; 4,2-3; 5,15-16; 6,3-6; 7,1-2.4.17.26; 8,8; 9,2-12; 11,8; 12,7.

² M. V. FOX, *Qohelet and his Contradictions*, Sheffield, The Almond Press, 1989, 294. Za spomene Koheletove opsesije smrću vidi još, primjerice, J. GERALD JANZEN, *Qohelet on Life »Under the Sun«*, *Catholic Biblical Quarterly*, 70 (2008) 3, 465-483, 476-478; J. L. CRENSHAW, *Qoheleth. The Ironic Wink*, Columbia, University of South Carolina Press, 2013, 75; R. A. FUHR JR., *An Analysis of the Inter-Dependency of the Prominent Motifs Within the Book of Qohelet*, New York, Peter Lang, 2013, 25.

predvidjeti (Prop 9,11b-12aα).³ Kohelet zapaža da je smrt uvijek iznenađan i neočekivan događaj, pa je uspoređuje s mrežom i zamkom u koju se iznenada hvataju ribe i ptice (מִתְאַזְזִים – »iznenada«, Prop 9,12aβb).⁴ Iznenadnost smrti Kohelet osobito ističe imenicom מִקְרָה – »(iznenadni) događaj, slučaj« i glagolom קרה – »dogoditi se, zadesiti«, kojima opisuje fenomen smrti i kojima se koristi isključivo u odnosu na smrt.⁵ Standardni hrvatski prijevod hebrejske imenice מִקְרָה s riječju »kob« nije najsretniji prijevod. Hrvatska riječ »kob« upućuje na neizbježnost i negativnost smrti – aspekte koje hebrejska riječ מִקְרָה po sebi ne mora izražavati jer iznenađan događaj nije uvijek ni neizbježan ni negativan – a ne ukazuje na ono što hebrejska riječ מִקְרָה primarno izražava, tj. iznenadnost smrti.

Treće, Kohelet uočava i ističe destruktivnost smrti. Destruktivni karakter smrti osobito je izražen u pjesmi o smrti u Prop 12,1-7, kojom završava Koheletov spis.⁶ Tu Kohelet povezuje smrt s eshatološkim događajima, kojima su proroci najavljivali i opisivali prijeteći Dan Jahvin: potamnjivanje kozmičkih svjetlila (Prop 12,2), drhtanje i teror (Prop 12,3), pustoš i muk (Prop 12,4).⁷ Potom nizom slika predočava destruktivnost smrti (Prop 12,6),⁸ a na kraju opisuje smrt u terminima poništenja Božjeg djela stvaranja (Prop 12,7 → Post 2,7).⁹

Destruktivni karakter smrti najsnažnije izražavaju slike destrukcije u Prop 12,6. Terminologija u Prop 12,6 nije sasvim jasna, pa se slike u pojedinostima

³ Prop 9,11b-12aα: »vrijeme i incident (עַתָּה וְפִנְיָה) događa se svima jer doista ne zna čovjek svoje vrijeme (עֵתוֹ)«, (פִּנְיָה – »događaj, incident«, drugdje samo u 1 Kr 5,18). Usp. C. L. SEOW, *Ecclesiastes. A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven – London, Yale University Press, 1997, 321; K. IMRAY, *Qohelet's Philosophies of Death*, Dissertation, Murdoch, Murdoch University, 2009, 86-87; Fuhr, *Prominent Motifs...*, 128-130.

⁴ Usp. G. S. OGDEN, Qoheleth ix 1-16, *Vetus Testamentum*, 32 (1982) 2, 158-169, 164-165.

⁵ מִקְרָה – »(iznenadni) događaj, slučaj« (Prop 2,14.15; 3,19(3x); 9,2.3; 10,18; drugdje samo u 1 Sam 6,9; 20,26; Rut 2,3); קרה – »dogoditi se, zadesiti« (Prop 2,14.15; 9,11). Vidi P. MACHINIST, Fate, 'miqreh', and Reason. Some Reflections on Qohelet and Biblical Thought, u: Z. ZEVIT et al. (ur.), *Solving Riddles and Untying Knots. Biblical, Epigraphic, and Semitic Studies in Honor of Jonas C. Greenfield*, Winona Lake, Eisenbrauns, 1995, 159-175; Ch. BERNER, Evil and Death in the Book of Qohelet, u: B. EGO, U. MITTMANN (ur.), *Evil and Death. Conceptions of the Human in Biblical, Early Jewish, Greco-Roman and Egyptian Literature*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2015, 57-73, 58-61.

⁶ O raznim linijama interpretacije pjesme u Prop 12,1-7 (literalno, alegorijsko, figurativno i drugo) vidi M. V. FOX, Aging and Death in Qohelet 12, *Journal for the Study of the Old Testament*, 13 (1988) 42, 55-77; H. DEBEL, When It All Falls Apart. A Survey of the Interpretational Maze concerning the »Final Poem« of the Book of Qohelet (Qoh 12:1-7), *Old Testament Essays*, 23 (2010) 2, 235-260.

⁷ Usp. Fox, *Aging and Death in Qohelet 12...*, 64-67; C. L. SEOW, Qohelet's Eschatological Poem, *Journal of Biblical Literature*, 118 (1999) 2, 209-234, 212-221.

⁸ Većina tumača slaže se da se slike u Prop 12,6 odnose na smrt. Vidi Fox, *Aging and Death in Qohelet 12...*, 69; Seow, *Qohelet's Eschatological Poem...*, 226-234; L. MAZZINGHI, *Ho cercato e ho esplorato. Studi sul Qohelet*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 2009, 297-300; A. LO, Death in Qohelet, *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 31 (2009) 1, 85-98, 98; G. SAVRAN, Qohelet 12:1-7 – Intimations of Mortality, *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, 33 (2018) 1, 145-186, 175-180.

⁹ Za Koheletove aluzije na Post 2,7 vidi niže pod 2.2.

može različito tumačiti i povezivati.¹⁰ Većina egzegeta logički povezuje dvije slike u Prop 12,6a (prekidanje lanca i posljedično razbijanje lampe) i dvije slike u Prop 12,6b (lom bunarskog kotača i posljedično razbijanje vrča) te nalazi u Prop 12,6 dvostruki simbolizam svjetla i vode, što su uobičajeni simboli života. Nestanak svjetla (r. 6a) i nedohvatnost vode (r. 6b) simbolizirali bi ugasnuće života.¹¹ To čitanje uključuje neke nelogičnosti. Dvije slike u r. 6b spominju dvije različite lokacije, מַבְרַע – »izvor« i בּוֹר – »bunar«, pa ne mogu predstavljati jednu povezanu kompleksnu sliku. Osim toga, da su slike u r. 6b logički povezane, očekivalo bi se da su spomenute logičkim slijedom, najprije lom bunarskog kotača pa onda razbijanje vrča, što nije slučaj. Stoga pojedini tumači traže drugačija značenja slika u Prop 12,6.

C. L. Seow iznosi tezu da Prop 12,6 opisuje pogrebne rituale razbijanja svijećnjaka i glinenih posuda, kojima se simbolizirala smrt, odnosno nestanak nade, kraj života i povratak u prvotno stanje praha¹². Takvo realno značenje slika u Prop 12,6 prikladno bi slijedilo opis pogrebne povorke u Prop 12,5b, ali to tumačenje ima neke osnovne poteškoće. Ne može se verificirati jer pogrebni rituali nisu dovoljno poznati i uključuje neuobičajena značenja pojedinih termina: »srebrna vitica« umjesto »srebrna vrpca« (r. 6a) i »vrč nad (grobnom) jamom« umjesto »kotač na bunaru« (r. 6b).

Po našoj prosudbi, Prop 12,6 sadrži četiri zasebne metafore koje svaka na svoj način upućuju na destruktivnost smrti. Kohelet kaže da je smrt »prekid srebrne vrpce« i »puknuće zlatne zdjelice« (r. 6a). To se može shvatiti kao prekid uzročno-posljedičnog lanca od kojeg je satkana ljudska egzistencija i kao prijelom osovine koja je održavala i čuvala život,¹³ na što ukazuje i realan opis smrti u Prop 12,7. Nadalje, Kohelet kaže da je smrt »razbijanje vrča na izvoru« i »lom točka na bunaru« (r. 6b). Dvije slike govore o analognoj nesreći na analognom mjestu i upućuju na gubitak cilja na samome cilju. Smrt je poput nezgode koja se ispriječi čovjeku u zadnji čas, kao kad je stigao do bunara da zahvati vode. Kad čovjek stigne na kraj životnog puta, kao neizostavna i zadnja sastavnica života čeka ga nezgoda, destruktivna smrt koja mu onemogućuje život.

Četvrto, Kohelet uočava i ističe ireverzibilnost smrti. Slike destrukcije u Prop 12,6 sugeriraju da je stanje smrti nepopravljivo¹⁴ i konačno,¹⁵ a narativ pjesme

¹⁰ Vidi S. WEEKS, *Ecclesiastes 5–12. A Critical and Exegetical Commentary on Ecclesiastes*, London – New York, T&T Clark, 2022, 613-617, 646-655.

¹¹ Vidi, primjerice, J. L. CRENSHAW, *Ecclesiastes. A Commentary*, Philadelphia, Westminster Press, 1987, 188; R. MURPHY, *Ecclesiastes*, Grand Rapids, Zondervan, 1992, 120; Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 298-300.

¹² Seow, *Qohelet's Eschatological Poem...*, 226-234.

¹³ Savran, *Qohelet 12:1-7...*, 177, opaža: »The cord suggests a sense of connection, of being bound together, while the bowl has the connotation of containing and preserving something for continued use.«

¹⁴ Usp. Fox, *Qohelet and his Contradictions...*, 306-308.

¹⁵ Usp. Seow, *Ecclesiastes...*, 364-367, 381.

o smrti u Prop 12,1-7 podcrtava da je stanje smrti vječno.¹⁶ Budući da pjesmom o smrti Kohelet završava svoj spis, ireverzibilnost smrti dolazi do izražaja kao ključna značajka smrti, koju on uočava i ističe. U Koheletovu spisu nalaze se i neke tvrdnje o Božjem sudu koje bi upućivale na zagrobni život (Prop 3,17; 11,9c; 12,14), ali većina tumača s pravom odvaja te ideje i tvrdnje od Koheletove mudrosti.¹⁷ Naime, one nemaju nikakva odjeka na Koheletove glavne tvrdnje, to jest na njegovu tezu o ispraznosti života i poziv na uživanje u životu.¹⁸ Osim toga, one jasno proturječe Koheletovu opisu stanja mrtvih (usp. Prop 9,5-6.10).

Na temelju svega navedenog možemo zaključiti da je Kohelet promatranjem fenomena smrti osobito uočio te u svom spisu istaknuo univerzalnost, iznenadnost, destruktivnost i ireverzibilnost smrti.

2. Ireverzibilnost smrti iz Koheletove perspektive

Univerzalnost, iznenadnost i destruktivnost smrti Kohelet je mogao utvrditi empirijskim metodama, odnosno promatranjem fenomena smrti. S druge strane, njegovi zaključci o ireverzibilnosti smrti izlaze izvan empirijskih okvira. Do njih je, po našoj prosudbi, Kohelet došao dijelom empirijskim metodama, a dijelom je empirijsko znanje dopunio i osnažio teološkim znanjem.

¹⁶ Seow, *Qohelet's Eschatological Poem...*, 224-226, opaža da Kohelet prije opisa događaja smrti (Prop 12,6) navodi eshatološke znakove (Prop 12,2) da ukaže na vječnost ljudskog kraja (יְיָ וְעוֹלָם – »njegova vječna kuća«, Prop 12,5). O implikacijama eshatoloških znakova u Prop 12,2 slično zapaža L. MAZZINGHI, *Qohelet and Enochism. A Critical Relationship*, *Henoch*, 24 (2002) 157-167, 164-166.

¹⁷ Tvrdnje u Prop 3,17; 11,9c mogu imati drugačije značenje i odnositi se na Božje upravljanje u svijetu i na smrt kao Božji sud, a ne na Božji sud nakon smrti (usp. Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 278-280). A zaključna tvrdnja u Prop 12,14 dio je epiloga, kojeg tumači odvajaju ili kao Koheletov post-script, odnosno drugu mudrosnu liniju unutar Knjige Propovjednikove (primjerice, A. PINKER, *The Epilogue in the Book of Qohelet*, *Scandinavian Journal of the Old Testament*, 29 (2015) 2, 204-232) ili, većinom, kao redakcijski dodatak. Vidi V. D'ALARIO, *Il Libro del Qohelet. Struttura letteraria e retorica*, Bologna, Edizioni Dehoniane, 1993, 171-174; Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 313-318; Ch. BERNER, *Der ferne Gott als Richter? Zur theologischen Deutung weltlicher Ungerechtigkeit im Koheletbuch*, *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 108 (2011) 3, 253-269; N. SAMET, *Religious Redaction in Qohelet in Light of Mesopotamian Vanity Literature*, *Vetus Testamentum*, 66 (2016) 1, 133-148; S. KANG, *Qoheleth Versus a Later Editor. The Origin and Function of Eschatological Elements in Ecclesiastes 12:1-8*, *The Expository Times*, 127 (2016) 7, 329-337.

¹⁸ Usp. J. L. CRENSHAW, *A Rhetoric of Indecision. Reflections on God as Judge in Qoheleth*, u: S. C. JONES, C. R. YODER (ur.), *»When the Morning Stars Sang«. Essays in Honor of Choon Leong Seow on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday*, Berlin – Boston, De Gruyter, 2018, 177-188.

2.1. Empirijski pokazatelji ireverzibilnosti smrti

Do zaključka da je smrt definitivan kraj života Kohelet je mogao doći empirijskim putem, preciznije, promatranjem fenomena smrti i izvođenjem nekih logičkih i analoških zaključaka.

Promatranjem fenomena smrti i ljudskih ostataka nakon smrti, Kohelet je mogao uvidjeti da smrt nastupa ispuštanjem daha, da tijelo bez daha ostaje nepomično i da se tijelo nakon smrti raspada u zemlji. Iz tih empirijskih činjenica on je mogao zaključiti da život bitno ovisi o vezi tijela i daha, da smrt nastupa razdvajanjem tih dvaju elemenata i da se ti elementi nakon razdvajanja vraćaju u svoja prvobitna stanja. Na takvo zaključivanje upućuju Koheletove tvrdnje u Prop 1,4; 3,19-21; 12,7, koje govore o *post-mortem* sudbini i odredištu dvaju elemenata od kojih je sazdan čovjek, tj. tijela i daha.¹⁹

U Prop 1,4 Kohelet implicitno govori o izvorištu i odredištu tijela: »Jedan naraštaj odlazi, drugi dolazi i zemlja ostaje zauvijek.«²⁰

Tvrdnja u Prop 1,4 nalazi se na početku Koheletove pjesme o prirodnim ciklusima koje prolaze zemlja, Sunce, vjetar i vode (Prop 1,4-11).²¹ Tu se Kohelet naslanja na ondašnje rašireno mišljenje da se svijet sastoji od četiri elementa, tj. zemlje, vatre, zraka i vode,²² i u tom kontekstu on opisuje smrt kao dio ciklusa koji prolazi zemlja. Prema Prop 1,4 živući »naraštaji« (דור) ²³ izmjenjuju

¹⁹ D. M. CLEMENS, The Law of Sin and Death. Ecclesiastes and Genesis 1–3, *Themelios*, 19 (1994) 3, 5-6, opaža strateški položaj i veze između tvrdnji u Prop 1,4; 3,19-20; 12,7: inkluziju početka i kraja Koheletova spisa u Prop 1,4.6 i Prop 12,5.7 te centralnu poveznicu u Prop 3,19-20.

²⁰ Na početku drugog dijela retka većina čita adversativni *waw* (וְ) – »a zemlja«, Prop 1,4b) i suprotstavlja prolaznost generacija u r. 4a i trajnost zemlje u r. 4b (primjerice, Fox, *Qohelet and his Contradictions...*, 171; Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 137), dok neki tumači uzimaju *waw* kao sastavni veznik (וְ) – »i zemlja«) te afirmiraju kontinuitet zemlje kroz prolaznost generacija (primjerice, D'Alario, *Il Libro del Qohelet...*, 69-70; N. SAMET, Qohelet 1,4 and the Structure of the Book's Prologue, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, 126 (2014) 1, 92-100, 93-94). Po našoj prosudbi, tvrdnja sa sastavnim veznikom *waw* bolje se uklapa u Koheletovu pjesmu o prirodnim ciklusima i trajnosti četiriju elemenata svijeta u Prop 1,4-11.

²¹ O delimitaciji, strukturi i naravi pjesme u Prop 1,4-11 vidi D'Alario, *Il Libro del Qohelet...*, 67-80; M. BARANIAK, The Sun or the Wind? (cf. Qoh 1,6a). The Greek Reading of the Hebrew text of Qoheleth in the Perspective of Rhetorical Analysis, u: R. MEYNET, J. ONISZCZUK (ur.), *Studi del quarto convegno RBS. International Studies on Biblical & Semitic Rhetoric*, Rim, Gregorian – Biblical Press, 2015, 96-113.

²² Usp. M. GÓMEZ ARANDA, The Meaning of Qohelet According to Ibn Ezra's Scientific Explanations, *Aleph*, 6 (2006) 339-370, 347-348; Samet, *Qohelet 1,4...*, 96-100; A. PINKER, Meteorological Views in Qoh 1:6-7, *Old Testament Essays*, 25 (2015) 2, 383-405.

²³ Termin דור – »naraštaj, generacija« u Prop 1,4 vjerojatno obuhvaća sva živa bića, a ne samo ljude, s obzirom na to da Prop 1,4-7 opisuje prirodne cikluse, a Prop 3,19-21 izjednačuje ljude i životinje. Slično misle Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 62; K. J. DELL, The Cycle of Life in Ecclesiastes, *Vetus Testamentum*, 59 (2009) 1, 181-189, 181-185. G. S. OGDEN, The interpretation of דור in Ecclesiastes 1:4, *Journal for the Study of the Old Testament*, 11 (1986) 34, 91-92, iznosi tezu da termin דור u Prop 1,4 označava ciklus vremena, »ciklus, period«. Protiv tog neuobičajenog značenja termina דור vidi Samet, *Qohelet 1,4...*, 94-96.

se u ciklusima smrti i rađanja (בָּא ... הֵלֵךְ),²⁴ to jest odlaskom jednog naraštaja (u zemlju) i dolaskom drugog naraštaja (iz zemlje), i zemlja (אֶרֶץ) ostaje zauvijek kao trajni element svijeta.²⁵ Drugim riječima, tijela ljudi i drugih živih bića dio su zemlje; ona nastaju iz zemlje i nakon smrti vraćaju se u zemlju, to jest u svoje izvorno zemaljsko stanje iz kojeg kasnije nastaju neka druga tijela.

U Prop 3,19-21; 12,7 Kohelet govori o *post-mortem* odredištu obaju elemenata od kojih su sazdana živa bića, tj. tijela i daha.

»Jer kob ljudi i kob životinja, zaista, kob je ista njima. Kako umiru oni, tako umiru i one, i dah je isti svima. I čovjek ničim ne nadmašuje životinju, jer svi su dašak. Svi odlaze na isto mjesto; svi su postali od praha i u prah se vraćaju. Tko zna je li dah ljudi uzlazi gore, a dah životinja silazi dolje k zemlji?« (Prop 3,19-21). »I vratit će se prah u zemlju kao što je bio, a dah će se vratiti Bogu koji ga je dao« (Prop 12,7).

O tijelu nakon smrti Kohelet kaže da se vraća u stanje zemaljskoga praha iz kojeg je i nastalo (Prop 3,20; 12,7a). O gibanju i odredištu daha, koje se nakon smrtnog izdaha ne može empirijski pratiti i utvrditi, Kohelet daje dvije indikacije. U Prop 3,19.21 on afirmira istovjetnost ljudskog i životinjskog daha (r. 19) te negira da imaju različito gibanje i odredište nakon smrti (r. 21),²⁶ a u Prop 12,7b kaže da se dah nakon smrti vraća Bogu koji ga je dao.

Po našoj presudbi, zaključnu tvrdnju u Prop 12,7b treba interpretirati na temelju prethodnih tvrdnji u Prop 1,4; 3,19-21; 12,7a. Tu Kohelet govori o istovjetnosti ljudskog i životinjskog daha (רוּחַ, Prop 3,19.21) i o povratku tijela svom izvorištu i u svoje prvobitno stanje, zemlju (אֶרֶץ, Prop 1,4; 12,7a) i prah (עָפָר),

²⁴ Kombinaciju glagola בָּא – »doći« i הֵלֵךְ – »otići« Kohelet drugdje upotrebljava za rađanje i umiranje (Prop 5,14.15; 6,4), pa većina tumača s pravom drži da izrazi »naraštaj odlazi« i »naraštaj dolazi« u Prop 1,4a označuju umiranje i rađanje naraštaja. Vidi Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 62-63; Seow, *Ecclesiastes...*, 106; Lo, *Death in Qohelet...*, 86-88.

²⁵ Kozmološka pozadina pjesme u Prop 1,4-11 i poveznice sa završnom pjesmom u Prop 12,1-7 (אֶרֶץ, Prop 1,4; 12,7; עוֹלָם, Prop 1,4; 12,5) upućuju na to da termin אֶרֶץ u Prop 1,4 označava zemlju kao jedan od četiri elementa svijeta, pa to značenje prihvaća većina tumača. Vidi Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 62; D'Alario, *Il Libro del Qohelet...*, 78-79; Clemens, *Ecclesiastes and Genesis 1-3...*, 6; Samet, *Qohelet 1,4...*, 96-98. Neki tumači drže da termin אֶרֶץ u Prop 1,4 označava zemlju u smislu svijeta ljudi, tj. čovječanstvo. Tako M. V. FOX, *Qohelet 1.4, Journal for the Study of the Old Testament*, 13 (1988) 40, 109; Seow, *Ecclesiastes...*, 106; Mazinghi, *Studi sul Qohelet...*, 137. Protivno njima, Pinker, *Meteorological Views in Qoh 1:6-7...*, 395-396, s pravom opaža da se vječnost »zemlje« u Prop 1,4 ne može odnositi na čovječanstvo jer čovječanstvu nije zagaraniran vječni opstanak te da u kozmološkim okvirima pjesme u Prop 1,4-11 opstaje samo zemlja kao jedan od četiri elementa svijeta.

²⁶ Tumači se slažu da je odgovor na Koheletovo pitanje u Prop 3,21 snažna negacija. Vidi J. L. CRENSHAW, *The Expression mi yōdēa' in the Hebrew Bible, Vetus Testamentum*, 36 (1986) 3, 274-288, 274-275, 278-285; D'Alario, *Il Libro del Qohelet...*, 114-115, 217; S. FISCHER, *The Glimpse of an Afterlife in Qoheleth*, u: H. M. NIEMANN, M. AUGUSTIN, »My Spirit at Rest in the North Country« (*Zechariah 6.8*). *Collected Communications to the XXth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament, Helsinki 2010.*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2011, 105-114, 112-113; F. PIOTTI, *Qohelet. La ricerca del senso della vita*, Brescia, Morcelliana, 2012, 110-111.

Prop 3,20), jedan od četiriju elemenata svijeta. Na toj pozadini, Prop 12,7b treba razumjeti u smislu analognih prirodnih procesa. Preciznije, »dah« u Prop 12,7b treba shvatiti kao dio vjetra, jednog od četiriju elemenata svijeta (הַרְרִיחַ, Prop 1,6; 12,7b),²⁷ a »povratak daha Bogu« vezati uz cikličko vraćanje vjetra (הַרְרִיחַ, שׁוּב, Prop 1,6; 12,7b)²⁸ i uzeti kao povratak izvorištu, Bogu koji je na nebu (usp. Prop 3,21; 5,1). Na takav zaključak o *post-mortem* sudbini daha Koheleta je moglo navesti analoško zaključivanje iz *post-mortem* sudbine tijela, drugog konstitutivnog elementa živih bića, koju je mogao empirijski utvrditi.

Rezimirajući, Kohelet je empirijskim metodama, opažanjem i zaključivanjem, mogao utvrditi da smrt nastupa razdvajanjem tijela i daha i da se ta dva elementa nakon razdvajanja vraćaju svaki svome izvorištu i u svoje prvobitno stanje. Međutim, empirijskim metodama Kohelet nije mogao sigurno utvrditi da je smrt ireverzibilno stanje i da predstavlja definitivni kraj ljudske egzistencije. Ta njegova uvjerenja odnose se na stvarnosti izvan empirijskog dosega i o njima je moglo govoriti samo teološko znanje.

2.2. Teološki pokazatelji ireverzibilnosti smrti

Kohelet kaže da nitko ne može znati što se događa poslije smrti.²⁹ Pa ipak, on govori o *post-mortem* sudbini dvaju konstitutivnih elemenata živih bića, tijela i daha, te nije čelo bilo kakav oblik ljudske egzistencije nakon smrti (Prop 3,19-21; 9,5-6.10; 12,7). To nijekanje ima smisla kao osporavanje ondašnjih vjerovanja o nastavku ljudske egzistencije u samo jednom od njezina dva konstitutivna elementa, tijelu ili dahu.³⁰

Prema tradicionalnom židovskom vjerovanju ljudska egzistencija nastavlja se u obliku blijede ljudske sjene u Šeolu, tj. u sferi podzemlja,³¹ a prema

²⁷ Vidi još Prop 11,5, gdje Kohelet govori o »dahu« (הַרְרִיחַ) koji se ispunja u utrobi kao kosti, te Prop 8,8, gdje kaže da nema čovjeka koji gospodari »vjetrom/dahom« (הַרְרִיחַ) i koji može zadržati »vjetar/dah« (הַרְרִיחַ) te gospodariti danom smrtnim. Za teološke argumente u prilog povezivanja »daha« i »vjetra« vidi niže pod 2.2.

²⁸ Slično T. FRYDRYCH, *Living Under The Sun. Examination of Proverbs and Qoheleth*, Boston – Köln, Brill, 2002, 148-149; M. CARASIK, *Qohelet's Twists and Turns*, *Journal for the Study of the Old Testament*, 28 (2003) 2, 192-209, 194-195; Savran, *Qohelet 12:1-7...*, 182.

²⁹ Vidi Prop 3,21-22. Usp. Crenshaw, *Expression mî yôdêa'...*, 280-281; Fox, *Qohelet and his Contradictions...*, 199; D. MICHEL, *Untersuchungen zur Eigenart des Buches Qohelet*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1989, 116-118. Za Koheleta smrt predstavlja jednu od granica spoznaje. Vidi A. SCHELLENBERG, *Erkenntnis als Problem. Qohelet und die alttestamentliche Diskussion um das menschliche Erkennen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, 75-100.

³⁰ Za različita viđenja života nakon smrti u starozavjetnoj mudrosnoj literaturi vidi R. E. MURPHY, *Death and Afterlife in the Wisdom Literature, Judaism in Late Antiquity*, u: A. AVERY-PECK, J. NEUSNER (ur.), *Death, Life-After-Death, Resurrection and the World-To-Come in the Judaisms of Antiquity*, Leiden, Brill, 2000, 101-116; Ph. S. JOHNSTON, *Afterlife*, u: T. LONGMAN, P. ENNS (ur.), *Dictionary of the Old Testament. Wisdom, Poetry & Writings*, Downers Grove, IVP Academic, 2008, 5-8.

³¹ רְשָׁאִים – »duhovi, sjene« (Iz 14,9; 26,14.19; Ps 88,11; Job 26,5; Izr 2,18; 9,18; 21,16). Vidi također opis »dozivanja/podizanja« Samuelova duha iz zemlje (1 Sam 28,15; אֹרֶב, 1 Sam 28,3.7.8.9;

helenističkom vjerovanju, koje je među Židovima počela zastupati rana židovska apokaliptika, ljudska egzistencija nastavljala se u obliku besmrtnne duše u božanskoj, tj. nebeskoj sferi.³² Koheletova opažanja o *post-mortem* odredištu i stanju tijela i daha protive se i jednom i drugom vjerovanju.

Kohelet opaža da su ljudski i životinjski dah istovjetni (Prop 3,19), čime dovodi u pitanje vjerovanja o njihovoj različitoj sudbini nakon smrti (Prop 3,21), odnosno vjerovanja o posebnosti i besmrtnosti ljudske duše.³³ S druge strane, opisom Šeola i stanja mrtvih (Prop 9,5-6.10) Kohelet osporava tradicionalno vjerovanje da mrtvi nastavljaju egzistirati u podzemlju u obliku ljudskih sjena.³⁴ Kohelet se slaže da svi mrtvi odlaze na isto mjesto i jednom izričito spominje Šeol.³⁵ Međutim, njegov opis otkriva da Šeol nije podzemno prebivalište ljudskih sjena, nego grobno mjesto,³⁶ »kuća vječna« (Prop 12,5),³⁷ gdje su mrtvi lišeni svega čime je obdarena ljudska egzistencija »pod Suncem«.

Ponajprije, Kohelet opaža da mrtav čovjek odlazi u zemlju gol kao što je iz nje i došao (Prop 5,14-15). On ostavlja na zemlji sve što je stekao »pod Suncem« i vraća se u svoje prvobitno stanje, zemaljski prah od kojeg je sazdan (Prop 3,20; 12,7). Nadalje, Kohelet opaža da je mrtav čovjek u zemlji lišen Sunčeva svjetla, koje živima omogućuje spoznaju i djelovanje,³⁸ te se nalazi »u tami«³⁹ koja to

usp. אֹרֶךְ מִצְרָיִם – »duh iz zemlje«, Iz 29,4). Vidi R. C. STEINER, *Disembodied Souls. The Nefesh in Israel and Kindred Spirits in the Ancient Near East, with an Appendix on the Katumuwa Inscription*, Atlanta, SBL Press, 2015, 101-114.

³² Za rana apokaliptička vjerovanja vidi osobito 1 Henoh 9,3; 13,6; 22,1-13, gdje se govori o različitoj sudbini tijela i duha; tijelo se raspada, a duh ide Bogu na sud. Vidi G. BOCCACCINI, *Jewish Apocalyptic Tradition. The Contribution of Italian Scholarship*, u: J. J. COLLINS, J. H. CHARLESWORTH (ur.), *Mysteries and Revelations. Apocalyptic Studies since the Uppsala Colloquium*, Sheffield, Academy Press, 1991, 38-58, 39-40.

³³ Prop 3,19-21 može biti polemika protiv ideja rane židovske apokaliptike (tako Mazzinghi, *Qohelet and Enochism...*, 158, 165; Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 70-75) ili općenito protiv svih vjerovanja o besmrtnosti duše, a može reflektirati i helenističku raspravu o besmrtnosti duše u kojoj je platonizam postulirao besmrtnu, a epikurizam materijalnu i smrtnu dušu. Usp. Murphy, *Ecclesiastes...*, 37; N. LOHFINK, *Qoheleth. A Continental Commentary*, Minneapolis, Fortress Press, 2003, 15-16, 67.

³⁴ Za Koheletov opis stanja mrtvih u Prop 9,5-6.10 vidi Imray, *Qohelet's Philosophies of Death...*, 168-199; Piotti, *Qohelet...*, 122-127.

³⁵ »svi idu na isto mjesto« (Prop 3,20; 6,6); »(idu) k mrtvima« (Prop 9,3); »u Šeolu, kamo ti ideš« (Prop 9,10). Usp. Ps 89,49.

³⁶ Biblijski pisci asociraju imenicu שְׁאוֹל nekad s grobnim mjestom, a nekad s podzemljem, za koje se vjerovalo da se nalazi dublje u zemlji. Vidi Shaul BAR, *Grave matters. Sheol in the Hebrew Bible*, *Jewish Bible Quarterly*, 43 (2015) 3, 145-153, 145-147; Savran, *Qohelet 12:1-7...*, 180-181.

³⁷ Izraz »vječna kuća« (בֵּית עוֹלָמָה) – »njegova vječna kuća«, Prop 12,5) ne postoji drugdje u Bibliji, ali njegova izvanbiblijska upotreba upućuje na to da se odnosi na grobno mjesto. Vidi Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 188; Fox, *Qohelet and his Contradictions...*, 306; Seow, *Ecclesiastes...*, 364; Seow, *Qohelet's Eschatological Poem...*, 225-226; Lohfink, *Qoheleth...*, 140; Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 296-297.

³⁸ U procesu spoznaje Kohelet daje primat vidu i svjetlu. Vidi Crenshaw, *The Ironic Wink...*, 49-59.

³⁹ Vidi Prop 6,4 (בְּהֶחֱשֶׁךְ – »u tami«); Prop 11,8 (יָמֵי הַחֹשֶׁךְ – »dani tame«). Koheletovo shvaćanje grobnog mjesta kao mjesta tame ima paralele u shvaćanju grobnog mjesta u Mezopotamiji. Vidi Savran, *Qohelet 12:1-7...*, 180-181.

onemogućava.⁴⁰ Izraelci su vjerovali da su mrtvi u Šeolu aktivni (usp. Iz 14,9-11; Ez 32,21), da posjeduju znanje i da ih se može konzultirati⁴¹, a Kohelet sve to niječe. On kaže da u Šeolu nema ni umovanja ni djelovanja (Prop 9,10) i da mrtvi nemaju nikakve spoznaje ni pamćenja ni osjećanja: »Ne znaju ništa... izbrisano je njihovo sjećanje. I njihova ljubav i njihova mržnja i njihova ljubomora već je propala« (Prop 9,5b-6a).⁴² Jednom riječju, Kohelet niječe mrtvima bilo kakvu mentalnu, emotivnu i fizičku aktivnost; oni nemaju ni sjenu ljudske egzistencije za koju se vjerovalo da nastavlja egzistirati u Šeolu.

Kohelet iznosi svoje tvrdnje o stanju mrtvih kategorički, kao neosporne činjenice, a tu sigurnost o stvarnostima koje su izvan empirijskog dosega on crpi iz teološkog izvora. Koheletove tvrdnje nedvojbeno aludiraju na teološku antropologiju u Post 2–3⁴³ i njoj blisku antropologiju mudrosnog Psalma 104. Vezu s Ps 104 tumači rjeđe opažaju⁴⁴ jer se fokusiraju na poveznice s Knjigom Postanka, a ona je, po našoj prosudbi, jednako važna. Ps 104 je mudrosni psalam starijeg datuma, kojeg je Kohelet kao mudrac morao poznavati i na njega je mogao smisleno aludirati u svojoj mudrosnoj raspravi.

Na liniji Post 2–3 i Ps 104 Kohelet govori o nastanku čovjeka iz »praha« (עָפָר: Prop 3,20; 12,7 – Post 2,7; 3,19), o njegovu »povratku u prah« (אֶל־הָעָפָר, שׁוּב) / אֶל־הָעָפָר / אֶל־הָעָפָר: Prop 3,20 – Post 3,19; Ps 104,29)⁴⁵ te o istom dahu koji Bog daje ljudima i svim živim bićima (רוּחַ: Prop 3,19.21 – Ps 104,29-30; usp. Post

⁴⁰ Motivi svjetla i tame provlače se kroz cijeli Koheletov spis kao značajke života i smrti, a tama se pojavljuje kao konstantna prijetnja (Prop 2,13-14; 5,16; 6,4-5; 11,7-8; 12,2-3; osobito je značajna inkluzija u Prop 11,7-8 i Prop 12,2: הָאִוִּיר, הַשָּׁמַיִם, הַשָּׁמֶשׁ, הַיָּרֵחַ, הַכּוֹכָבִים). Vidi G. S. OGDEN, Qoheleth xi 7-xii 8. Qoheleth's Summons to Enjoyment and Reflection, *Vetus Testamentum*, 34 (1984) 1, 27-38, 30, 33-34; D. C. FREDERICKS, Chiasm and Parallel Structure in Qoheleth 5:9-6:9, *Journal of Biblical Literature*, 108 (1989) 1, 17-35, 24-26; SEOW, *Ecclesiastes*, 347, 369, 353; Seow, *Qohelet's Eschatological Poem...*, 213-214.

⁴¹ Vidi Lev 19,31; 20,6.27; Pnz 18,11; 1 Sam 28,3.7-9; 2 Kr 21,6; 23,24; Iz 8,19; 19,3; 29,4; 1 Ljet 10,13; 2 Ljet 33,6.

⁴² Usp. Lohfink, *Qoheleth...*, 112-113; Imray, *Qohelet's Philosophies of Death...*, 168-199.

⁴³ Većina tumača uočava poveznice između Prop 3,20; 12,7 i Post 2,7; 3,19 te smatra da se Kohelet naslanja na teološku antropologiju u Post 2–3. Vidi A. B. CANEDAY, Qoheleth. Enigmatic Pessimist or Godly Sage?, *Grace Theological Journal*, 7 (1986) 1, 21-56, 42-44; Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 104, 188; Murphy, *Ecclesiastes...*, 37; Clemens, *Ecclesiastes and Genesis 1–3...*, 5-8; Mazzinghi, *Studi sul Qohelet...*, 82-84, 300-302. Vidi i literaturu u bilješci br. 45.

⁴⁴ Primjerice, Savran, *Qohelet 12:1-7...*, 182, uočava vezu između Prop 3,19-21; 12,7 i Ps 104,29-30. Slične tvrdnje o nastanku svih živih bića nalaze se i u Job 34,14-15, ali taj je tekst teže datirati, pa je teže odrediti i eventualni odnos s Koheletovim tvrdnjama.

⁴⁵ Većina tumača priznaje da Prop 3,20; 12,7 aludira na Post 3,19. Vidi R. L. MEEK, The Meaning of הָבַל in Qohelet. An Intertextual Suggestion, M. J. BODA, T. LONGMAN, C. G. RATA (ur.), *The Words of the Wise Are like Goats. Engaging Qohelet in the 21st Century*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2013, 241-256, 249-250; K. J. DELL, Exploring Intertextual Links between Ecclesiastes and Genesis 1–11, u: K. DELL, W. KYNES (ur.), *Reading Ecclesiastes Intertextually*, London – New York, Bloomsbury T&T Clark, 2014., 9-10, 13; Gregory R. VRUGGINK, הָבַל in Ecclesiastes. Abel as Symbol Referent, Dissertation, Grand Rapids, Calvin Theological Seminary, 2016, 34-35, 69-70; Savran, *Qohelet 12:1-7...*, 182.

6,17; 7,22).⁴⁶ Nadalje, u Prop 12,7 Kohelet opisuje smrt i procese razgradnje nakon smrti u terminima poništenja Božjeg djela stvaranja čovjeka prema opisu njegova stvaranja u Post 2,7⁴⁷ i sukladno najavi njegove smrti u Post 3,19: prah se vraća u zemlju iz koje ga je Bog uzeo, a dah se vraća Bogu koji ga je dao.

Na pozadini Post 2,7; 3,19; Ps 104,29-30, na koje Kohelet aludira, jasno je da termin *הָרוּחַ* u Prop 12,7 treba shvatiti u smislu *נְשֻׁמַת הַיּוֹם* – »dah života« u Post 2,7,⁴⁸ odnosno kao prirodni element vjetra (*הָרוּחַ*, Prop 1,6; 12,7).⁴⁹ Koheletovo preferiranje termina *רוּחַ* naspram izraza *נְשֻׁמַת הַיּוֹם* može se objasniti sličnom upotrebom termina *רוּחַ* u mudrosnim krugovima (Ps 104,29-30; Job 34,14-15) i biblijskoj prapovijesti (Post 6,17; 7,15.22) te Koheletovom željom da jasno poveže »dah« s »vjetrom«, jednim od četiriju elemenata svijeta, i sa svojom težom da je čovječji trud »težnja za vjetrom«.⁵⁰

U svjetlu Koheletovih aluzija na Post 2,7; 3,19; Ps 104,29-30 otkriva se i pravo značenje njegove tvrdnje o vraćanju daha Bogu u Prop 12,7. Aluzije jasno očituju da se ta Koheletova tvrdnja ne može uzeti pozitivno kao nastavak života kod Boga, nego se treba shvatiti negativno, kao oduzimanje života (usp. Ps 104,29).⁵¹

Koheletove aluzije na Post 2–3 i Ps 104 smislene su kao teološka podloga njegovih tvrdnji da je smrt ireverzibilno stanje i da je definitivan kraj ljudske egzistencije (Prop 3,19-21; 9,5-6.10; 12,5-7). Ondašnjim vjerovanjima koja su govorila o nastavku ljudske egzistencije nakon smrti kao ljudske sjene u podzemlju ili kao duše kod Boga Kohelet suprotstavlja teološki autoritet biblijskih mudrosnih tradicija,⁵² koje opisuju smrt kao definitivan kraj ljudskoga života i kao djelo i volju Boga Stvoritelja (Post 3,19; Ps 104,29).

⁴⁶ Mazinghi, *Studi sul Qohelet...*, 417-418, opaža da Prop 3,18-21 izjednačuje dah ljudi i životinja kao što ga izjednačuje Post 6,17; 7,22.

⁴⁷ To opažaju Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 105, 188-189; Fox, *Qohelet and his Contradictions...*, 300; Murphy, *Ecclesiastes...*, 120; Seow, *Qohelet's Eschatological Poem...*, 233; Mazinghi, *Studi sul Qohelet...*, 300-303.

⁴⁸ Tako, primjerice, Seow, *Ecclesiastes...*, 367-368; Mazinghi, *Studi sul Qohelet...*, 301.

⁴⁹ Neki autori implicitno i suptilno razlikuju cikličko gibanje »daha« (Prop 12,7) od cikličkog gibanja »vjetra« (Prop 1,6) i »dah« (Prop 12,7) od »vjetra« (Prop 1,6). Primjerice, Seow, *Ecclesiastes...*, 367-368, 382; Fischer, *The Glance of an Afterlife in Qoheleth...*, 113. To razlikovanje ne podržava tvrdnja u Post 2,7 na koju Kohelet aludira. O značenju *נְשֻׁמַת הַיּוֹם* – »dah života« u Post 2,7 vidi Miljenka GRGIĆ, 'Od zemlje, zemljan'. Konstitucija čovjeka u Post 1–2 u svjetlu sumersko-babilonskih tradicija, *Crkva u svijetu*, 55 (2020) 2, 208-237, 232-233. Usporedi još izraze *רוּחַ הַיּוֹם* – »dah/vjetar života« u Post 6,17; 7,15 i *נְשֻׁמַת הַיּוֹם בְּאָפְיוֹ* – »dah daha/vjetra života u njegovim nosnicama« u Post 7,22.

⁵⁰ Kohelet često ponavlja da je čovječji trud »težnja za vjetrom« (*רָעוּת רוּחַ*, Prop 1,14; 2,11.17.26; 4,4.6; 6,9; *רָעוּת רוּחַ*, Prop 1,17; 4,16; usp. »trud i težnja srca«, Prop 2,12; »truditi se u vjetar«, Prop 5,15; »čuvati vjetar«, Prop 11,4).

⁵¹ Taj negativan oblik tvrdnje u Prop 12,7b opažaju Crenshaw, *Ecclesiastes...*, 105, 189; Fox, *Qohelet and his Contradictions...*, 197, 308-309; Murphy, *Ecclesiastes...*, 120; Seow, *Ecclesiastes...*, 367-368, 382; Frydrych, *Living Under The Sun...*, 149.

⁵² U Post 2–3 i Ps 104 uočava se utjecaj mudrosne tradicije. Vidi R. N. WHYBRAY, *The Intellectual Tradition in the Old Testament*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1974, 95-97, 105-107, 152.

Zaključak

Proučavanje Koheletove fenomenologije smrti iznjedrilo je nekoliko temeljnih zapažanja iz kojih možemo izvesti osnovne zaključke o naravi Koheletova govora o smrti.

Prvo, govoreći o smrti, Kohelet ističe njezinu univerzalnost, iznenadnost, destruktivnost i ireverzibilnost. Isticanje tih značajki smrti otkriva da Kohelet svoj govor o smrti temelji primarno na promatranju fenomena smrti. Naime, izuzev ireverzibilnosti, sve druge značajke smrti koje Kohelet ističe utvrđuju se jednostavnim zapažanjem. Prema tome, Koheletovi specifični empirijski naglasci o smrti otkrivaju da je Kohelet promatrao smrt, to jest nije od nje bježao niti je o njoj samo razmišljao, nego se sa smrću suočio.

Drugo, Koheletov govor o smrti je objektivn i počiva na zdravim empirijsko-teološkim temeljima. Univerzalnost, iznenadnost i destruktivnost smrti jesu danosti koje svatko može utvrditi promatranjem fenomena smrti, pa je razumljivo da ih Kohelet uočava, naglašava i iznosi kao neosporne empirijske činjenice. S druge strane, ireverzibilnost smrti, koju se ne može sigurno empirijski utvrditi, a do koje je Kohelet mogao doći na temelju nekih empirijskih pokazatelja i analoških zaključaka, Kohelet ne iznosi kao dostatnu empirijsku konstataciju. Ireverzibilnost smrti Kohelet potkrepljuje teološkim znanjem iz biblijskih mudrosnih tradicija (Post 2–3; Ps 104) i izlaže je kao neospornu teološku tvrdnju koju očituju i empirijski pokazatelji.

Treće, Koheletov govor o smrti pokazuje objektivnu razinu dramatičnosti. Smrt je dramatičan fenomen i govor o smrti ne može ne biti dramatičan. U Koheletovu govoru ta dramatičnost zadržava objektivne crte u okvirima empirijsko-teoloških konstatacija i argumentacija (Prop 1,4; 2,14-15; 3,19-21; 5,14-15; 9,2-6.10-12; 12,7), a objektivnost je uočljiva i u završnoj pjesmi o smrti u Prop 12,1-7. Tu Kohelet povezuje smrt s eshatološkim događajima (Prop 12,2-4) i slikama destrukcije (Prop 12,6), ali se ne može reći da pretjeruje u dramatičnosti. Dramatičnim događajima i destruktivnim slikama on ukazuje na stvarne negativne aspekte smrti – za čovjeka koji umire smrt je doista i subjektivno i objektivno destruktivan Dan Jahvin (usp. Post 3,19) – i to potkrepljuje završnom empirijsko-teološkom konstatacijom (Prop 12,7 → Post 2,7; 3,19).

Sve navedeno – Koheletovo promatranje fenomena smrti i objektivno uočavanje njezinih glavnih značajki, empirijsko-teološka utemeljenost njegova govora i realna doza dramatičnosti – očituje da Koheletov govor o smrti nije odraz njegove osobne opsesije smrću, kao što se često misli, nego njegova suočavanja sa smrću. S druge strane, Koheletovo isticanje univerzalnosti, iznenadnosti, destruktivnosti i ireverzibilnosti smrti, nečega što židovskim mudracima nije trebalo biti sporno i što su oni jednako mogli utvrditi i znati, upućuje na njihov bijeg od smrti. Naime, Koheletovo inzistiranje na očitim danostima smrti shvatljivo je kao Koheletovo trganje vela života kojim su židovski mudraci

prekrivali smrt i kao Koheletov poziv na suočavanje sa smrću. A suvremeni bijeg od smrti, koji je zamjetan u pastoralnom i teološkom diskursu, očituje aktualnost tog Koheletova poziva i danas.

Miljenka Grgić*

*Qohelet's Phenomenology of Death
A Call to Confront Death*

Summary

The paper investigates Qohelet's phenomenology of death in order to test the widespread thesis that his speech about death reflects his obsession with death. The first part of the paper observes the phenomenon of death from Qohelet's perspective, and it determines that Qohelet objectively observes and highlights the main features of death: universality, suddenness, destructiveness and irreversibility. The second part of the paper examines Qohelet's assessment of the irreversibility of death. It reveals that Qohelet could have inferred the irreversibility of death from some empirical indicators and analogical conclusions, but he could not prove it empirically, so he supported his claims with indisputable theological knowledge (Gen 2–3; Ps 104). Qohelet's unbiased observation of death, the sound empirical-theological foundation of his speech and the objective dose of drama show that Qohelet's speech about death is not a reflection of his obsession with death, but his confrontation with death and constitutes a call to confront death.

Key words: Gen 2–3, irreversibility of death, phenomenology of death, Ps 104, Qohelet.

(*na engl. prev. Miljenka Grgić*)

* Miljenka Grgić, PhD, Assis. Prof., University of Split, Catholic Faculty of Theology, Chair of the Holy Scripture of the Old Testament; Address: Zrinsko frankopanska 19, HR-21000 Split, Croatia; E-mail: gmiljenka@gmail.com.